

Яновська Олександра Григорівна –
доктор юридичних наук, доцент

РОЛЬ СУДУ В ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Присвячено дослідженню ролі суду в змагальному кримінальному судочинстві. Зазначено, що необхідність подальшої гуманізації діяльності судової системи набуває особливого значення у процесі розв'язання кримінально-правових конфліктів у межах кримінально-процесуальної діяльності.

Ключові слова: змагальність; роль суду; доказування; істина; гуманізація судової системи.

Посвящена исследованию роли суда в состязательном уголовном судопроизводстве. Отмечено, что необходимость дальнейшей гуманизации деятельности судебной системы приобретает особое значение в процессе решения уголовно-правовых конфликтов в пределах уголовно-процессуальной деятельности.

Ключевые слова: состязательность; роль суда; доказывание; истина; гуманизация судебной системы.

The article is sanctified to research the role of the court in a contention criminal trial. The author marks that the necessity of further humanization of activities of the judicial system gains the special value in the process of decision of criminal law conflicts within the limits of criminal procedure activity.

Keywords: contentionness; role of court; proving; truth; humanization of the judicial system.

Реалізація правової реформи в Україні, як один із найважливіших аспектів державної політики мають нерозривно поєднуватись з метою подальшої гуманізації судової системи. Гуманізм як світоглядний методологічний принцип і показник рівня цивілізованості людини і суспільства, їх духовної і матеріальної культури, як визначає С. Г. Пепеляєв, пронизує всі сфери людської життєдіяльності, має універсальний космополітичний характер і належить до основних соціальних цінностей.

При цьому сенс правової держави виявляється в її гуманності, а саме в розвиненості її механізму правового захисту людської свободи і в сприяттні законодавству, здатному забезпечити рівність усіх громадян у можливостях їх соціального самовираження, тобто однакову правову захищеність й індивідуальну відповідальність.

Новий КПК України запроваджує принципово новий підхід до ролі та повноважень суду в змагальному кримінальному судочинстві. Адже активність сторін як елемент принципу змагальності має і зворотній бік – пасивність суду як суб'єкта процесу доказування. Це питання дотепер є одним з найбільш нагальним та полемічним у науці кримінально-процесуального права. Дискусія точиться навколо такої проблеми: як буде з'ясовано істину в кримінальному судочинстві за умов пасивної ролі суду та збирання й представлення доказів судові лише сторонами у процесі. Значна кількість науковців і практиків уважають неприпустимію відмову від пошуку об'єктивної істини у кримінальному процесі. Цю думку підтримує і В. Т. Нор, який зазначає: «Принцип істини – незмінний і незамінний фундамент, основа правосуддя в кримінальних справах. Без нього правосуддя в цій сфері судочинства неможливе. Без нього воно втрачає свою конститутивну ознаку – справедливість». М. О. Ноздріна взагалі вважає, що «...змагальність сторін не виключає активності і ініціативи суду по збиранню доказів, необхідних для встановлення істини в справі, не створює перешкод для порушення кримінальної справи за новим обвинуваченням та щодо нових осіб». Водночас М. В. Костицький зауважує, що істина в юрисдикційному процесі може бути лише відносною та ідеальною, а не матеріальною, через ретроспективний характер пізнання. Перш ніж підтримувати чи заперечувати цю позицію, потрібно з'ясувати інше питання: «Чи можливе встановлення об'єктивної істини у кримінальному процесі?» Об'єктивна істина – це повна відповідність здобутого знання фактичним обставинам дійсності. Однак кримінально-процесуальний закон визначає лише обмежений, хоч і достатньо повний, перелік обставин, що підлягають дослідженню та доказуванню у кримінальному провадженні. Цей перелік відомий як предмет доказування та визначений ст. 91 КПК України. До нього включені всі необхідні дані, дослідивши які суд зможе відповісти на запитання щодо наявності події та складу злочину, винуватості обвинуваченого у вчиненні певного злочину, наявності обставин, що можуть потягнути звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання або вплинути на процес визначення остаточної міри покарання з урахуванням обставин, що пом'якшують чи обтяжують вину обвинуваченого. Я. П. Зейкан також вважає, що «насправді у кримінальному процесі, принаймні для підсудного, встановлюється не істина, а доведеність або недоведеність події злочину та вини. Вину реального злочинця може бути й не доведено, а отже, об'єктивна істина у справі не буде встановлена і злочинець не буде покараний. І навпаки, може бути покарана невинувата особа (судова помилка)».

Отже, закон зобов'язує суд та сторони досліджувати не всі фактичні дані, що стосуються кримінального провадження, що розглядається, а лише ті, які можуть вплинути на правове рішення щодо нього. Тому, навіть згідно з вимогами закону, суд не має обов'язку з'ясувати істину. Він повинен лише повно, всебічно та об'єктивно дослідити обставини вчиненого

злочину. Крім того, рішення суду підбиває підсумки доказової діяльності сторін і остаточно визначає, що є істинним у конкретному провадженні. Принцип істини в діяльності суду виражається в тому, що суд оцінює наявні докази у сукупності відповідно до свого внутрішнього переконавання і визначає, наскільки вони відповідають істині, вирішуючи, які з них заслуговують на довіру з погляду належності, допустимості, достовірності та достатності. Більше того, з огляду на юридичне значення судового рішення, можна говорити про те, що саме судове рішення створює реальність, формулює істину. Тому у кримінальному процесі встановлення об'єктивної істини неможливе, хоча б зважаючи на вимогу закону встановлювати лише чітко визначений перелік обставин у кримінальному провадженні. Відомий учений-процесуаліст П. С. Пороховщиків зазначав: «Судоговоріння не встановлює істину, але вирішує справу».

Треба зазначити, що у змагальних конструкціях судочинства країн англосаксонської системи права пріоритет віддано задоволенню приватноправового інтересу – якомога більш швидкому та безболісному розв'язанню кримінально-правового конфлікту. При цьому, як переконливо доводить дослідження О. Б. Семухіна, у таких системах кримінального судочинства пасивність суду виявляється у процесі збирання та перевірки доказів і не поширюється на його діяльність з процесуального керівництва, яка відбувається в активних формах («принцип верховенства суду в процесі»). Для континентальної системи права, до якої тяжіє і вітчизняний кримінальний процес, активність суду як суб'єкта доказової діяльності збільшується, задовольняючи таким чином публічно-правовий інтерес. У процесі зближення континентальної та англосаксонської форм кримінального судочинства, що відбувається на ґрунті трансформації цільових пріоритетів, спостерігається загальна тенденція переходу в континентальній моделі судочинства від «абсолютної активності суду» до принципу «обмеженої активності». Зміст цього переходу полягає в «збереженні активності суду в процесуальному керівництві процесом та обмеженні активності суду в діяльності зі збирання та оцінювання доказів». У сучасній англо-американській системі права відбувається заміна «моделі повного задоволення приватноправових інтересів у кримінальному процесі» моделлю «часткового задоволення приватноправових інтересів за необхідності врахування публічних засад».

Водночас не можна погодитись з думкою окремих учених, що допускають можливість участі суду в збиранні та перевірці доказів шляхом проведення чи призначення самостійно ініційованих процесуальних, слідчих і судових дій. Така активність суду, безперечно, буде виявом упередженості та прихильності суду до однієї зі сторін у процесі. Активність суду у процесі доказування безумовно спричиняє зниження активності сторін. Таку закономірність зазначають багато вчених-процесуалістів. І. Я. Фойницький писав: «Спроби видалити сторони як органи процесу, котрі самостійно діють, лише призводили до того, що їх функції треба було перекладати на суд, тобто до абсолютного спотворення судової діяльності».

Ступінь активності суду – сутнісна характеристика його процесуальної діяльності, що є вирішальною у визначенні ролі суду в процесі доказування та його місця у кримінальному судочинстві взагалі, відповідає певним моделям (типам) кримінального процесу і становить один

із критеріїв їх розмежування. Як уже визначили, активність суду як вияв його пізнавальної діяльності має бути зведено до мінімуму, з огляду на спрямованість законодавчого врегулювання кримінально-процесуальної діяльності від змішаної до змагальної форми кримінального процесу. Водночас принцип змагальності прямо передбачає обов'язок суду забезпечити такі умови у процесі, що надавали б сторонам можливість повною мірою реалізовувати свої процесуальні права на засадах рівноправності. Саме тому треба говорити про підвищення активності суду в аспекті здійснення ним загального керівництва кримінальним процесом, у тому числі процесом доказування. На наш погляд, процесуальну активність суду в змагальному кримінальному судочинстві треба розуміти власну ініціативу суду, яку він може виявити за своїм дискреційним розсудом.

У ч. 6 ст. 22 КПК України зазначено, що суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Стаття 321 КПК України визначає, що головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. Таким чином поняття «істини» у КПК України вже не вживається, хоча і йдеться про обов'язок суду спрямовувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження. Однак вважаємо, що в цьому випадку мається на увазі саме процесуальне керівництво судовим розглядом, яке безсумнівно має бути спрямоване на з'ясування всіх істотних обставин кримінального провадження. Суд повинен самостійно вести кримінальний процес та забезпечувати при цьому визначені законом порядок і правила судочинства, вжити незалежно від ініціативи сторін всі передбачені законом заходи із забезпечення їх прав і прав інших учасників процесу, реалізовувати весь комплекс наданих повноважень щодо здійснення процесуальних дій, спрямованих на створення необхідних умов для повноправної та активної участі сторін у процесі. Активність суду в процесуальному керівництві також виражається в тому, що сторони позбавлені можливості впливати одна на одну безпосередньо, без участі суду. Процесуальна рівність сторін у поєднанні з активністю суду в процесуальному керівництві зумовлює як наслідок (слід зауважити, достатньо позитивний) те, що зміна процесуального статусу сторони, тобто виникнення, зміна процесуальних прав та обов'язків сторони, залежить саме від рішення суду, але в жодному разі не від волевиявлення протилежної сторони. При цьому ініціювання стороною процесу прийняття судом рішень щодо процесуального статусу протилежної сторони саме і є рушійною силою виконання судом своїх повноважень. Отже, на нашу думку, суд у кримінальному процесі не ставить як мету встановлення об'єктивної істини. Більше того, не може бути такої мети у сторін у кримінальному судочинстві, урахувавши, що кожна з них відстоює особистий інтерес, визначений її процесуальною функцією. Взагалі метою кримінального судочинства є зовсім інше: захист і відновлення порушених злочинним діянням соціальних цінностей шляхом

виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, покарання винних осіб, відшкодування шкоди, завданої правопорушенням правам та законним інтересам людини і суспільства.

Однак не можна стверджувати, що суд узагалі не бере участі у процесі доказування у кримінальному провадженні. Безперечно, суд є суб'єктом доказування, адже процес доказування є складною комплексною діяльністю, що становить багатоступеневий, циклічно повторюваний процес збирання, перевірки та оцінювання доказів. З огляду на змагальні засади кримінального процесу, можна говорити про право суду брати участь у процесі оцінювання доказів, що фактично є виключною компетенцією суду. Звичайно, сторони також беруть участь в такому оцінюванні, однак, воно не тягне за собою правових наслідків, на відміну від оцінювання, що здійснюється суддею і має наслідком прийняття рішення у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пепеляєв С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / С. Г. Пепеляєв. – К., 2005. – С. 13–14.
2. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: концептуальні підходи та їх реалізація / В. Т. Нор // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 жовт. 2010 р.). – О., 2010. – С. 242–243.
3. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Ноздріна. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – С. 44.
4. Костицький М. В. Доказування в юрисдикційному процесі: філософські і психологічні проблеми / М. В. Костицький // Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність : матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 листоп. 2010 р.). – К., 2010. – С. 45.
5. Зейкан Я. П. Перешкоди правосуддю, або Хто попереджений – той озброєний : практич. посіб. / Зейкан Я. П. – К. : КНТ, 2009. – С. 16.
6. Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского союза / Багдасаров Р. В. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 15.
7. Пашин С. От социалистического правосознания – к здоровому смыслу / С. Пашин // Рос. юстиция. – 1995. – № 6. – С. 3.
8. Семухина О. Б. Типология уголовного процесса и деятельность суда в рамках обвинительного и состязательного типов уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Б. Семухина. – Томск, 2002. – С. 27, 53–59.
9. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницький І. Я. – СПб. : АЛЬФА, 1996. – Т. 1. – С. 9.